

КОМУНИКАТИВНИ ПРОБЛЕМИ ПОРОДЕНИ ОТ ПУРИЗАЦИЯТА НА
СЪВРЕМЕННИЯ ТУРСКИ ЕЗИК¹
(COMMUNICATIVE PROBLEMS CAUSED BY THE PURISTIC TRENDS IN
MODERN TURKISH LANGUAGE)

Азиз Назми Шакир - Таш

Терминът “пуризм” както предполагам на всички присъстващи е известно произхожда от френската дума “purisme”, която пък от своя страна е производна от латинската “пурус” “чист”. Определението на този термин в Речника на чуждите думи в българския език гласи: Борба за очистване на езика от чужди думи и изрази, които могат да бъдат заменени с родни. По мое скромно (но надявам се обективно) мнение това определение се явява недостатъчно да изрази богатата палитра от значения които му се придават, и крие в себе си известни противоречия. Факт е, че пуристите – родни и чужди са си спечелили славата главно с изобретяването на нови думи, повечето от които се оказват напълно непригодни да заменят чуждиците или нарочените за чуждици думи, някои от които със столетия са били използвани и макар и чужди по произход са се превърнали в неизменна част от съответния език.

Показателно е, че и самият термин “пуризм” (въпреки усилията на пуристите да наложат по-подходящ) в качеството си на чуждица, се е наложил в почти всички европейски езици (немски, испански, италиански, португалски, румънски, шведски, руски и др.). Турският език е един от малкото езици “неумърсени” от термина “пуризм”. За сметка на това двата основни термина послужили за обозначаване на това явление са съответно от арабски и персийски произход, а именно “гасфийеджилик” от ар. корен са-фа-уа (صفو) и “саделещирме” (sadeleştirme) от перс. саде (известен и у нас най-вече на почитателите на кафето без захар), като и двата термина са идентични по значение с латинското “пурус” (purus).

¹ Настоящият научен доклад е изнесен на 6.12.2005 г. на националната научна конференция на тема “Словото – класическо и ново”, организиран от Софийски Университет “Св. Климент Охридски” по случай 40-годишнината от създаването на самостоятелен Факултет по класически и нови филологии.

Съвременният турски е успял да се опази от термина, но не и от явлението “пуризм” и благодарение на него през последното столетие се явява най-бързо видоизменящият се в цял свят език. Това явление колкото и положително и необходимо да се е оказвало в определени исторически моменти, в съвременната ситуация води до редица смущения от комуникативен характер, а както се знае основната функция на всеки език винаги е била да служи като основно комуникативно средство.

Преди да пристъпим към разглеждането на споменатите смущения, техните причини и негативни последствия породени от пуризма в съвременното турско общество, ще направим кратка ретроспекция на развитието на езика, довело до появата на така наречения “съвременен турски език”.

Тюркските езици принадлежат към Урало-алтайското езиково семейство и водят началото си от дълбока древност, като появата им предхожда вероятно с хилядолетия самото формиране на тюркския народ в V. век. Първите познати тюркски писмени паметници са написани с рунически знаци. Впоследствие когато по-голямата част от тюрките начело със Селджушките турци приемат исляма, е възприето арабското писмо. Това довежда до възприемането на множество арабски и персийски езикови елементи - процес продължил и след появата на Османската държава в началото на XIII-тото столетие след Христа и продължил чак до началото на XX век.

Въпреки някои пуристически опити направени през вековете (като примери в това отношение могат да бъдат посочени произведения като Речника на Кашгарлъ Махмуд – “Люгат-ъ Лисан-ит-Тюрк” (Lügât-ı Lisân-it-Türk) от 1074 г.; поезията на Юнус Емре, която въпреки че е писана преди девет века е напълно разбираема и масово четена и до ден днешен, както и сборниците със стихове на османските поети от XV-XVI в. Висали, Махреми и Едирнели Назми дали началото на течението за “опростен турски” Басит-и Тюрки (Basit-i Türkî) речниковият запас на Османския турски, в голямата си част продължил да се състои от арабски и персийски заемки. Въпреки това тюркският характер на езика (логиката и граматиката), а така също и “математическото” начало на езика се запазили, което пък дало възможност на зародилото се в началото на XX в. националистическо

движение (в лицето на сформирания в 1911 г. от страна на Зия Гьокалп, Йомер Сейфеттин и Али Джанип в Солун “Кръжок на младите пера”) да запретне ръкави и да постави началото на едно от най-активните пуристически движения в новата и най-нова история, довело до драстична промяна в турския език.

Обявяването на Републиката през 1923 дава изключителен тласък на пуристическите тенденции, протичащи под протекцията на първия турски президент М. К. Ататюрк, който отдава изключително значение на развитието на съвременния турски език. С езиковата реформа през 1928 г. е въведена нова турска азбука, основана на латинската азбука, което дава допълнителен тласък на въвеждането на нови турски думи и изрази. Турските езиковеди са поканени да издирят древни тюрски корени и думи, които съчетани с множеството наставки характерни за аглутинативните езици -каквто е турският- трябва да послужат за изковаването на чисто турски думи и изрази. Сам Ататюрк написва учебник по геометрия като въвежда някои термини, които продължават да се използват и до днес (пр. думата за триъгълник “ючген”). През 1932 “бащата на турците” основава “Турското езиково дружество” (Türk Dili Tetkiki Cemiyeti) на което впоследствие ще завещае голяма част от личното си имущество).

Новото емблематично определение за “турчин” което дава Ататюрк гласи: Турчин значи турски. Щаслив е онзи, който може да се нарече Турчин. Впоследствие първата част от този израз е осъдена на забвение.

За едно относително кратко време от 20-30 години е постигнат голям напредък в изчистването на езика. Не липсват и ексцесии. Появява се (1936) така наречената теория за “езика-слънце” (Güneş Dil Teorisi), която отрежда на турския централно място сред всички останали езици.

Всички тези вълнения и промени в езика срещат острия отпор на консервативно настроената част от турското население. Критиките не са лишени от основания. Изхвърлянето на арабските и персийски думи и конструкции неизбежно води до отдалечаване на турската от традиционно свързаните с нея култури на другите ислямски страни и народи.

През 50-те и 60-те години в пурификацията на така наречения от самите турци “турски турски”² настъпва относителен застои, но следващият четвърт век е белязан с нов подем, който през последните 20 години ескалира за да доведе до настоящия езиков хаос. В какво се изразява той.

В последно време ставаме свидетели на възникването на нови видове пуризм, за които в български няма обособена терминология. Лично аз в качеството си на външен наблюдател (имащ поглед върху цялостното развитие на съвременния турски език), а от 5 години насам и пряк участник и свидетел на случващото се в единия от 2-та най-големи езикови центрове, а именно гр. Истанбул, си позволих да разгранича следните видове пуризм:

На първо място – “държавно-бюрократически”. Пуризмът, въпреки че си поставя някои свръхестествени цели, е естествено по същността си явление. В множество от случаите то възниква като разбираема и следователно обяснима реакция на група радатели на езика, които в опита си да съхранят идентичността на културите си, обявяват война на чуждите елементи в основния проводник на културата – езика. Това обече, което в последно време се извършва на езиковия фронт в Реп. Турция противоречи на всичко логично. Министерството на народното образование периодически публикува списъци на “морално остарели” или “неприемливи” думи, чието използване в началните и средните училища ни повече ни по-малко се забранява. Препоръчва се те да бъдат заменени с “изконно” турски думи, част от които са продукт на ерудити на чиято изобретателност нашият проф. Балан искрено би завидял.

Като пряк резултат от тази чистка “езиковата съвест” и умението за приспособяване на хиляди учители по турски език и литература, е поставена на изпитание, а най-младото поколение турци започва да говори на език все по-различен от този на родителите и родителите на родителите си. В следствие на това качеството на устната и писмена комуникация между трите поколения (това важи особено силно при случаите, в които представителите им не живеят заедно) започва все повече да спада. Езиковата култура на голяма част от учениците и студентите е дотолкова увредена, че те изпитват затруднения при четенето на

² Türkiye Türkçesi – (тур.) Турският език, който се използва в Турция.

произведения писани едва преди 20-30 години, да не говорим за такива отпреди 50-60.

Новите издания на книги на иначе прочули се с уменията си в областта на новотурския автори, творили през първите десетилетия на миналия ХХ. век, са изпълнени с множество думи обяснени в скоби с още по-нови “изконно” турски синоними. Дори и речите на Ататюрк, претърпяват все по-нови езиково осъвременени преиздания, защото в оригинал за младото поколение турци звучат точно толкова архаично колкото за българския седмокласник звучи в оригинал “Житие и страдание Грешнаго Софрония”.

Вторият вид нео-турски пуризм, който действа в тандем с “държавно-бюрократическия” е “избирателно агресивният”. Тази разновидност всъщност е антипуристическа по характер, защото се изразява във факта, че пуристи, които с особена прецизност откриват и работят по отстраняването на всички по тяхно мнение “злокачествени” за турския езиков организъм арабски и персийски заемки, старателно отбягват англосаксонските по произход чуждици.

Със закон приет през 1953 г. в Турция се дава картбланш на чуждоезиковото обучение. В множество средни училища започва обучение на английски и френски. Заклетите турски пуристи посрещат този нов враг на езика, настъпваш този път от запад, с нескрито негодувание, защото както казват те “за пръв път в световната история една страна без да е попадала под политическия диктат на друга, по своя воля възприема идеята за обучение на различен от матерния език.

Според Октай Синаноглу (може бин най-младият професор в света, обявен за такъв в Щатите когато е едва на 26) изучаването на технически сложни предмети на различен от матерния език, води от една страна до нетрайност и от друга до недостатъчна задълбоченост на усвоените знания, което пък от своя страна потиска креативното мислене.

Третият вид нео-пуризм може да се определи като “политико-идеологически”. Той се изразява във факта, че определени кръгове интелектуалци и псевдо-такива в зависимост от политическите си възгледи и идеологията, която изповядват, отдават предпочитание на една или друга група езикови изразни средства, използват коренно различен речников запас и т.н.

Така например турците с леви възгледи в голямата си част подкрепят пуризма и в устния и писмения си език се стараят да следват най-модерните тенденции в съвременния турски език. Представителите на центристките и десните сили следват далеч по-умерена или консервативна линия. Религиозно настроените турци, са заклетни антипуристи, което е напълно разбираемо предвид на това, че по-голямата част от религиозната терминология е базирана на езиците на най-ранните носители на Исляма, а именно арабският и персийският език.

За да се убедим в правотата на горните твърдения е достатъчно да закупим 10-ина от най-популярните турски ежедневници, и да прочетем заглавията, поместени в тях. Вестници като Миллиет, Хюрриет, Сабах, Заман, Стар, Милли Газете, Радикал, Поста и др. не само следват определена политическа, но и езикова конюнктура. Резултатът е: поляризация сред носителите на езика, които се опитват по изкуствен път да звучат по един или друг начин, но не и така че да постигнат балансираност на изказните средства еднакво достъпни за всякакъв род читатели. И тук комуникативната функция на езика за пореден път е нарушена.

Изброените видове пуризм довеждат и до още едно негативно последствие, този път далеч надхвърлящо границите на Република Турция. А именно бързото отдалечаване на съвременния турски език от останалите тюркски езици, диалекти и наречия. Това отдалечаване се чувства осезателно дори и сред съвсем близки до приетия за еталон истанбулски турски наречия каквито са използваните от страна на българските турци. Да не говорим за използваните в бившите средноазиатски тюркски републики езици: тюркменския, казахския, азърбейджанския, татарския, узбекския, чувашкия и др.

След като средноазитското тюркско население се присъединява към СССР, то загубва традиционните си връзки с османския, а впоследствие и с турския и езиците му започват да се развиват в съвсем различна посока.

Въпреки това повечето лексеми в тюркските езици и диалекти са едни и същи или много близки по звучене. Тези лексеми в повечето случаи са еднакви и с доскоро използваните в съвременния турски език. Но след като думи използвани повече от 1000 години биват “пенсионирани” едностранно от страна на основния тюркски език, неизбежно той се самообрича на изолация. (Примери за такива

лексеми откриваме на всяка страница на сравнителния речник на тюркските диалекти издаден от Тюрското езиково дружество в Анкара).

В тази връзка мога да споделя и едно лично наблюдение отпреди 3 седмици (11-13.11.2005), когато присъствах на Шестия международен фестивал на поезията на турски език, който тази година се проведе в столицата на Крим – Симферополис. Повечето гости дошли от различните краища на бившата СССР изпитваха затруднения при комуникирането си с участниците от съюза на турските писатели...

От всичко казано дотук може да се заключи следното:

Ускорените темпове, с които по един свръхестествен начин се развива съвременният турски език са причина за редица комуникативни сривове на най-различни нива:

- на ниво репродуциране и пренос на информация;
- на ниво използване на всякакъв род устни и писмени източници;
- на ниво диалог между отделните поколения и социални слоеве;
- на ниво международни взаимоотношения и много др...

Фактически тези темпове пряко или косвено засягат и всички останали сфери на общуване.

Не се наемам да предвия как ще се развият пуристическите тенденции в съвременния турски език, но се надявам в най-скоро време тяхната почистваща функция да заглъхне и отстъпи място на стремежа за дообогатяване на езика. Ако това не се случи ще се наложи носителите на този език на всеки 5-6 години да го доучват.

Благодаря ви за вниманието...